

An Analysis of the Situation of Social Justice in the Construction Government of the Islamic Republic of Iran

Ebrahim Aghamohamadi^{*}, Mohamadreza Ghaedi^{**}

Garinh Keshishiyan Sirki^{***}, Hasan Khodaverdi^{****}

Abstract

In Iran, one of the reasons for the revolution was to establish justice and equality within the society and to remove the deprived sections of the society from injustice. Justice always brings satisfaction and companionship of the people to the governments and guarantees the legitimacy of the governments. Therefore, after the revolution, one of the concerns of the authorities was to establish justice and fight against corruption. In different governments after the revolution, this importance has always been seen and heard in the words of statesmen. The main goal of this article is to analyze the situation of the deprived class after the Islamic revolution in the constructive government. The main question raised is that what has been the situation of the deprived class in the constructive government after the Islamic revolution in I.R. Iran? To answer this question, the descriptive-analytical method has been used using library findings and internet sites. According to several theories about the occurrence of revolutions, the theory of class struggle has investigated the role of economic factors in the occurrence of revolutions. The economic variable as a factor in the formation of the deprived class

* Ph.D. Candidate of Political Sociology, Kish International Unit, Islamic Azad University, Kish, Iran, e.ghamohammadi@iaukishint.ac.ir

** Associate Professor, Department of Political Science and International Relations, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran (Corresponding Author), ghaedi1352@gmail.com

*** Associate Professor, Department of Political Science and International Relations, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, g_keshishyan@azad.ac.ir

**** Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, h_khodaverdi@azad.ac.ir

Date received: 07/01/2024, Date of acceptance: 12/02/2024

has caused the theoretical approach in this article to be the theory of class struggle. The results of the research findings show that, considering that in the constructive government, measures have been taken in the direction of poverty alleviation and poverty reduction and establishing justice, but the deprived class in the Iranian society has not found a better situation and this class has not had a decreasing trend in the society.

Keywords: Social Justice, Government, Construction Government, Islamic Republic of Iran

Introduction

Basically, poverty arises as a result of mismanagement and lack of written and practical programs in societies. The presence of the poor in the society causes many challenges in the social, economic and political structure. Pareto believes that the problem of increasing the welfare of the poor classes is more a problem of wealth production and maintenance than a distribution problem, the surest way to improve the conditions of the poor classes is to do something so that the wealth increases faster than the population. In Iran, one of the reasons for the revolution was to establish justice and equality within the society and to remove the deprived sections of the society from injustice. Justice in societies always brings satisfaction and companionship of people and stability of governments. Therefore, after the revolution, one of the concerns of the officials has been the establishment of justice and the fight against corruption, and in different governments, this importance has always been seen and heard in the words of the statesmen. Imam Khomeini (RA), as the founder of the Islamic Revolution, always emphasized and paid attention to the issue of eliminating poverty and the deprived class in the society, and in her speeches addressed to the authorities, she always emphasized this issue. In the governments after the revolution, attention to the deprived class has been on the agenda. In multiple development programs, this issue has been raised. In this article, the investigation of the situation of the deprived class during the construction government headed by Akbar Hashemi Rafsanjani has been emphasized. During this period, we have witnessed measures to reduce the deprived class. But what can be seen by looking at the state of the society is that poverty and deprivation have not been eradicated as it should be. The statistics show that although after the revolution, poverty alleviation policies, including the creation of communication routes, energy, clean water and sanitation, have caused a relative reduction in income poverty in Iran, but it has been far from global standards. Therefore, the main goal of this article

is to analyze and understand the position of the deprived class based on the discourse criteria of Imam Khomeini (RA) in Iran after the Islamic Revolution in the constructive state.

Research Question And Hypothesis

The main question raised is that what has been the situation of the deprived class in the state of construction after the Islamic revolution in Iran? Establishing social justice requires the realization of economic, social and political security, increasing people's hope for the future and providing livelihood and preserving the identity of the members of society. The fight against poverty and deprivation has received so much attention that it has been emphasized by the United Nations in the current era in the Millennium Development Goals. Looking at poverty from the perspective of citizenship is perhaps one of the rare and fundamental attitudes. It seems that confronting the category of citizenship with poverty requires a comprehensive approach to it. In fact, citizenship has become an important concept to describe, understand and explain the ways in which society participates in the development process or is excluded from it. The facts show that beyond permanent poverty and living in deprived areas, there are long lists including lack of rights, lack of education, skills, problems and social harms... which indicates a complex mutual relationship between citizenship, poverty and deprivation.

Materials & Methods

This article has analyzed the situation of social justice in the construction state of the Islamic Republic of Iran by descriptive-analytical method and using library and internet resources. The main question raised is that what has been the situation of the deprived class in the state of construction after the Islamic revolution in Iran?

Discussion and Conclusion

With the beginning of the government of Hashemi Rafsanjani, the concept of justice as a floating sign with the central sign of poverty reduction was taken into consideration as one of the key concepts in the discourse of the constructive era. In this discourse, poverty is considered to be the result of improper distribution, low production, budget deficit and lack of investment, and the evil to eliminate it is economic development, which is achieved through the creation of employment, work and production. In this way, the constructivist discourse began to alienate itself with the wartime discourse (Hezarjaribi & SafariShali, 2013 : 21). One of the important programs that the

government of Hashemi Rafsanjani put forward was the economic adjustment policy, the adjustment plan meant the liberalization of prices, this program put a lot of pressure on the deprived classes of the society. The famous saying by the officials of the constructive government that even in the adjustment process, 15% of the country's population, who were generally the deprived tenths of the society, are crushed under the wheels of development(Nematimiri & et al., 2021 : 138).

With the inauguration of the Hashemi government, the economic adjustment of the construction government program was made. "Economic liberalization is a global phenomenon. Economic liberalization includes efforts to reduce the economic role of the government, rely more on the market for the allocation of goods, privatize state-owned enterprises, remove government regulations, remove the need to obtain licenses, remove subsidies, reduce tariffs and other trade barriers, reduce government expenses, balance It has been forgiving the budget and dealing with inflation. The government's power to interfere in the economy must be limited. The government must provide conditions for macroeconomic stability, guarantee property rights, and provide law and order for rapid economic growth through domestic and foreign private sector performance. Finally, after achieving economic growth, distribution and social justice based on the trickle-down principle will lead to public welfare. Therefore, in line with global liberalism, the implementation of structural adjustment programs and policies to reform the country's economy was put on the government's agenda(Hajinasei & et al., 2022 : 2). The surveys conducted show that in the provinces of the country and urban and rural areas of each province in 2017, there is a significant difference in the amount of consumption and poverty rate. Generally, poverty is much less in seven regions of central Iran, which are industrially more developed and have bigger cities (Tehran, Isfahan and Qom). The coastal provinces of the Caspian Sea, 3 provinces in the northwest of Iran and 3 provinces on the edge of the Persian Gulf show an average level of poverty. The western provinces, which include the nomadic areas of the Zagros mountains, and the desert provinces in the east of the country, show the highest level of poverty. Regarding "poverty and inequality index", according to the information of the World Bank, it can be said that since 1370, there has been a significant reduction in the poverty gap of the population who have earned at least less than 2 dollars a day. In fact, the poverty gap has been reduced from 3.88 percent to 1.83 percent. This period, which is called the period of construction in terms of political structure, is often criticized for increasing inequalities despite the reduction of poverty. Domestic statistics show a

decrease in poverty from 27.3% to 20.9% during the years 1996-2006(Ghasemiyani, 2003 : 524-526).

Conclusion

In this article, the investigation of the situation of the deprived class and the poor strata of the Iranian society during the construction period under the presidency of Akbar Hashemi Rafsanjani has been emphasized. During this period, we have witnessed measures to reduce the deprived class. To achieve this goal, the government implemented the economic adjustment program. The government wanted to reduce the role of the government sector, which did not have the necessary efficiency in the economy and was a drain on the government's budget, in the economy and to overcome the economic crisis. Therefore, the government's efforts in this period were aimed at mobilizing the resources of the upper classes. In this period, under the structural adjustment program, the government started to liberalize prices and services, privatize production and industrial units, make the currency single-rate, and reduce subsidies and subsidies. The aim of adjustment policy was to increase production. Change and improvement in the pattern of income distribution was postponed to the next stages of development and growth. The review of the bills of the development programs shows that there has not been a multi-dimensional and comprehensive view of the statesmen's discourse about the floating sign of justice with the central sign of poverty and poverty in the discourse of statesmen is mainly viewed from an economic point of view, and on the basis of such a view, poverty control and eradication programs in the country have been designed and implemented in the form of secondary symptoms, and little attention has been paid to other dimensions of this social damage.

According to the findings of the research, in the constructive government, since the economic thoughts governing the government board as the helmsman of the executive affairs of the country have been thoughts. which has looked more at the capitalist strata and class, fundamentally failed to reduce the deprived class in the society. Although this government was formed after the war and the damage caused by the war required many measures and sufficient funds were needed for the country to return to the development process, and of course the sale of oil has been available to the government as a source of large income, However, the statistics presented in the tables and graphs clearly show that the underprivileged class has not been given sufficient and proper attention in this era.

Bibliography

- Scotch Paul Teda. (2003). The Rentier State and Shiite Islam in the Iranian Revolution, translated by Mohammad Taghi Delfrooz, Strategic Studies Quarterly, Volume 6, Number 19, pp. 119-141. (in persian).
- Omidi, Ali Akbar and Saidinejad, Hamidreza and Beheshtinia, Idris. (2022). Examining the status of the middle class in Iran after the Islamic Revolution; History Quarterly, 17th year, No. 64, pp. 61-84. (in persian).
- Omidi, Reza. (2012). Analysis of Iran's Construction and Development Plans from the Perspective of Social Planning Components; Planning and Budgeting Quarterly, 17th year, number 4, pp. 114-97. (in persian).
- Irannejad, Ebrahim and Jamshidi, Mohammad Hossein and Farshbafian, Ahmed. (2012). Social justice in the political thought of Imam Khomeini (RA); Iranian Social Development Studies Quarterly, 5th year, 1st issue, winter, pp. 115-135. (in persian).
- Bashirieh, Hossein. (2005). Revolution and political mobilization; Tehran: Tehran University Publications, 6th edition. (in persian).
- Haji Naseri, Saeed and Yarkhi Joshghani, Hossein Ali and Sheikh Saraei, Najaf. (2022). Discourse Analysis of the Relationship Between the Government and Social Classes in the Constructive Government; Scientific Quarterly of Islamic Revolution Research Journal, twelfth year, number 44, fall, pp. 1-21. (in persian).
- Hamidian, Akram and Hezbawi, Aziz and Yusofund, Hassan Reza. (2014). Poverty, Inequality, Middle class in Iran; Social Development Quarterly, Volume 9, Number 1, Autumn, pp. 66-37. (in persian).
- Khomeini, Ruhollah. (2010). Sahifa Imam, Institute for Publishing Works Volume 4 p. 461 - Vol. 5 p. 143 - Vol. 14 p. 261, 264. (in persian).
- Khatebinejad, Mohammad Reza and Delavari, Abolfazl and Mohhaddi Gilvai, Hassan. (2018). The Historicity of the Islamic Revolution; Investigating the Impact of the Central ideas of the Islamic Revolution on Iran's Social life; Strategic Policy Research Quarterly, sixth year, number 42, spring, pp. 9-39. (in persian).
- Rafipour, Faramaz. (1998). Transboundary development and conflict, an effort towards the analysis of the Islamic revolution and social issues of Iran, publisher of the publishing company, pp. 149-456. (in persian).
- Darabi, Ali. (2015). The New Middle Class and Political Development in Iran after the Islamic Revolution; Quarterly Journal of Iranian Social Development Studies, 8th year, 1st issue, winter, pp. 7-20. (in persian).
- Seif, Alah Morad and Maleki Shahrivar, Mojtabi. (2015). Conceptualization and assessment of economic poverty as a basis for the threat of social security in the Islamic Republic of Iran; Afaq Security Quarterly, Year 8, Number 27, Summer, pp. 106-67. (in persian).
- Shiyani, Maleeha. (2005). Poverty, Deprivation and Citizenship in Iran; Social Welfare Quarterly, Year 5, Number 18, pp. 63-99. (in persian).

271 Abstract

- Shirali, Esmail. (2020). Structural Adjustment Policies in Construction Government and indicators of economic misery in Iran, *Political Sociology of Iran* 3rd Fall Year, No. 3 (11 consecutive).
- Farati, Abdulwahab. (2000) *An Introduction to the Pathology of the Age of Interpretation of the Islamic Revolution*, Ministry of Culture and Islamic Guidance. (in persian).
- Azghandi, Alireza. (2005). *History of Political and Social Developments in Iran*, Semit Publications, pp. 149-150. (in persian).
- Azimi Daulatabadi, Amir. (2020). The Position of deprived and oppressed classes in Imam Khomeini's social thought, *scientific research quarterly of social theories of Muslim thinkers*, 10th year, number 2, pp. 58-76. (in persian).
- Gholami Shekarsarai, Mohammad Reza. (2016). *Discourse Analysis of Ethnic Policies after the Islamic Revolution (With Emphasis on the Period 1989-1997)*; *Strategic Public Policy Studies Quarterly*, 6th period, number 20, fall, pp. 111-124. (in persian).
- Karakhani, Masoume. (2013). *Government and Health Policy in Iran (1981 to 2009)*; *Social Sciences Quarterly*, No. 61, pp. 212-256. (in persian).
- Ghasemian, Saeed. (2005). *Poverty Reduction in Iran: Challenges and Horizons*; *Social Welfare Quarterly*, Year 5, Number 18, pp. 532-501. (in persian).
- Majidi, Hassan and Rostampour, Mohammad. (2022). *The Government's Approach to the New Middle Class in the Islamic Republic of Iran (1989-2005)*; *National Interest Studies Quarterly*, 7th year, number 30, winter, pp. 79-103. (in persian).
- Maleki, Amir. (2023). *Sociological Analysis of Policies to Reduce Poverty and Social Inequality in Development Programs*; *Social Development Quarterly (Formerly Human Development)*, Volume 17, Number 3, Spring, pp. 35-78. (in persian).
- NematiMiri, Faramarz and Shirzadi Reza and Sediq, Mirabrahim. (2021). *Explaining the Performance and Comparison of the Constructive Government and the Justice-Oriented Government of Class Excavation*; *Political Science Quarterly*, Volume 17, Number 57, Winter, pp. 128-150. (in persian).
- Niyazi, Mohsen and Salehi, Abbas and Kermani Nasrabadi, Mohsen. (2010). *Anthropology of Tourism*; Tehran: Sokhnoran Publications, first edition. (in persian).
- Hadi Zenouz, Behrouz. (2005). *Poverty and income inequality in Iran*; *Social welfare quarterly*, fourth year, number 17, pp. 304-235. (in persian).
- Hazarjaribi, Jafar and Safar Shali, Reza. (2013). *The Discourse of Justice in the Bills of Development Programs after the Islamic Revolution (With an Emphasis on Reducing Poverty and Deprivation)*; *Social Science Quarterly*, No. 61, pp. 1-45. (in persian).

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی جمهوری اسلامی ایران

ابراهیم آقامحمدی*

محمدرضا فاندی**، گارینه کشیشیان***، حسن خداوردی****

چکیده

در ایران، از دلایل رخ دادن انقلاب این بود که درون جامعه، عدالت و برابری برقرار نشود و قشر محروم جامعه از بی‌عدالتی دور شود. عدالت همواره درون جوامع رضایتمندی و همراهی مردم را برای حکومتها به همراه دارد و مشروعیت حکومتها را تضمین می‌کند. بنابراین بعد از انقلاب یکی از دغدغه‌های مسئولان برقراری عدالت و دوری از فساد بوده است. در دولتهای مختلف بعد از انقلاب، این مهم، همواره در سخنان دولتمردان دیده و شنیده شده است. هدف اصلی در این مقاله، تحلیل وضعیت طبقه محروم در بعد از انقلاب اسلامی در دولت سازندگی می‌باشد. سوال اصلی مطرح شده این است که وضعیت طبقه محروم در دولت سازندگی پس از انقلاب اسلامی در ج.ا.ایران چگونه بوده است؟ برای پاسخ به این سوال، از روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از یافته‌های کتابخانه‌ای و سایتهای اینترنتی، بهره برده شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که با توجه به اینکه در دولت سازندگی، اقداماتی در راستای فقرزدایی و

* دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم سیاسی، واحد بین‌المللی کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، جزیره کیش، ایران، e.ghamohammadi@iaukishint.ac.ir

** دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)، ghaedi1352@gmail.com

*** دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، g_keshishyan@azad.ac.ir

**** استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، h_khodaverdi@azad.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۳

کاهش فقر و برقراری عدالت انجام شده است ولی طبقه محروم در جامعه ایران وضعیت بهتری پیدا نکرده است و این طبقه، در جامعه روند کاهشی نداشته است.

کلیدواژه‌ها: عدالت اجتماعی، دولت، دولت‌سازندگی، جمهوری اسلامی ایران

۱. مقدمه

فقر و محرومیت در هر جامعه‌ای وجود دارد. اساساً فقر در نتیجه سوء مدیریت و نبود برنامه‌های مدون و کاربردی در جوامع بوجود می‌آید. وجود فقیر در جامعه، باعث ایجاد چالش‌های عدیده‌ای در ساختار اجتماعی، اقتصادی و سیاسی می‌گردد. پارتو معتقد است مشکل افزایش رفاه طبقات فقیر، بیشتر یک مشکل تولید و نگهداری ثروت است تا یک مشکل توزیع، مطمئن‌ترین وسیله برای بهبود شرایط طبقات فقیر آن است که کاری کنیم تا ثروت سریعتر از تعداد جمعیت افزایش یابد. در ایران، از دلایل رخ دادن انقلاب این بود که درون جامعه، عدالت و برابری برقرار شود و قشر محروم جامعه از بی‌عدالتی دور شود. عدالت درون جوامع همواره رضایتمندی و همراهی مردم و پایداری حکومتها را به همراه دارد. بنابراین بعد از انقلاب یکی از دغدغه‌های مسئولان برقراری عدالت و مبارزه با فساد بوده است و در دولتهای مختلف، این مهم، همواره در سخنان دولتمردان دیده و شنیده شده است. امام خمینی (ره) به عنوان بنیانگذار انقلاب اسلامی، همواره به موضوع رفع فقر و طبقه محروم در جامعه تأکید و توجه داشتند و در سخنانشان خطاب به مسئولان همواره توجه به این موضوع را گوشزد می‌کردند.

امام خمینی (ره) مردم را از کوچک و بزرگ، دارا و نادار، کارگر و کارمند، کسبه و کشاورز، معلم و دانش‌آموز، استاد و دانشجو، شهری و روستایی، عامی و سیاسی و همه آحاد ملت را علیه بی‌عدالتی و نظام طاغوتی در اوج وحدت و یکپارچگی تحت زعامت خویش، به قیام واداشت و نظام شاهنشاهی را برانداخت تا جمهوری اسلامی و نظام قسط و عدل را بر اساس ارزشهای اسلامی جایگزین کند، از روز نخست نهضت در سال ۴۲ تا هنگام رحلت با مردم و در اندیشه تعالی معنوی و مادی مردم بخصوص طبقه محروم بودند که نقش آنان در پیروزی انقلاب بسیار مهم و تعیین‌کننده بود. در نوفل لوشاتو هدف انقلاب اسلامی را اجرای عدالت بیان می‌کند و می‌فرماید، ما می‌خواهیم یک حکومت الهی باشد موافق میل مردم و موافق حکم خدا. آن چیزی که موافق با اراده خداست موافق میل مردم هم هست، مردم

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۷۵

مسلمانند، الهی هستند. خدا می‌خواهد عدالت در بین مردم اجرا بشود. خدا می‌خواهد که به حال این ضعیفا و طبقه سوم یک فکری بشود.

در اندیشه اجتماعی امام خمینی (ره)؛ اسلام از توده پیدا شده و برای توده کار می‌کند، اسلام از طبقه بالا پیدا نشده است. پیغمبر اکرم (ص) از همین جمعیت پایین بود و از بین همین جمعیت پا شد و قیام کرد، اصحاب او از همین جمعیت پایین بودند. امام در رابطه با نقش محرومین در پیروزی انقلاب اسلامی و تداوم آن می‌گویند؛ حضور مستضعفین بود که باعث پیروزی انقلاب اسلامی شد و از این به بعد باز تکلیف تداوم آن را دارند. "ایشان تاکید می‌کند: که این انقلاب رهین کوشش‌های این طبقه است، طبقه محروم، طبقه گود نشین، طبقه ای که این نهضت را به ثمر رساند شما تاجرهای محترم که نبودید در این میدان‌ها، من می‌دانم شما نبودید، آنهایی که بودند این کاسب جزء بود و این حمال بود و این کارگر بود و این طلبه بود و عرض می‌کنم دانشگاهی بود که همه فقیرند، این طبقه بودند که این نهضت را پیش بردند. در نگاه امام خمینی محرومین خاستگاه انبیا، پیروان اسلام، پدیدآورندگان انقلاب اسلامی و حامیان جمهوری اسلامی محسوب می‌شوند و انقلاب اسلامی دست آورد آنهاست.

در دولتهای بعد از انقلاب، توجه به طبقه محروم، در دستورکار قرار داشته است. در برنامه‌های توسعه چندگانه، این موضوع مطرح شده است. بررسی وضعیت طبقه محروم در دوران دولت سازندگی به ریاست اکبر هاشمی رفسنجانی مورد تأکید بوده است. در این دوران شاهد اقداماتی برای کاهش طبقه محروم بوده‌ایم. اما آنچه که با نگاه به وضعیت جامعه مشاهده می‌شود، اینکه فقر و محرومیت آنگونه که باید ریشه کن و روند کاهشی نداشته است. آمارها بیانگر این است که با آنکه بعد از انقلاب، سیاست‌های فقرزدایی شامل ایجاد راههای ارتباطی، انرژی، آب سالم و بهداشت باعث کاهش نسبی فقر درآمدی در ایران شده اما نسبت به استانداردهای جهانی فاصله داشته است. بنابراین هدف اصلی در این مقاله، تحلیل و شناخت جایگاه طبقه محروم بر اساس معیار گفتمانی امام خمینی (ره) در ایران پس از انقلاب اسلامی در دولت سازندگی، می‌باشد. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و سایتهای اینترنتی، به دنبال پاسخ به این سوال است که وضعیت طبقه محروم در دولت سازندگی پس از انقلاب اسلامی در جمهوری ایران چگونه بوده است؟

۲. پیشینه تحقیق

در بررسی پیشینه‌های مرتبط با موضوع تحقیق در داخل و خارج، می‌توان به مقالات و کتابهای زیر اشاره کرد: حاجی‌ناصری و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله با عنوان تحلیل گفتمان رابطه دولت و طبقات اجتماعی در دولت سازندگی، بیان می‌کنند که هر عمل و پدیده‌ای

برای معنادار شدن باید گفتمانی باشد، فعالیتها و پدیده‌ها وقتی برای ما قابل فهم می‌شوند که در قالب گفتمانی خاص قرار گیرند، هیچ چیزی به خودی خود دارای هویت نیست، بلکه هویتش را از گفتمانی که در آن قرار گرفته است، به دست می‌آورد.

نتایج این مقاله نشان می‌دهد که اهمیت توسعه و بازسازی کشور باعث شد که در گفتمان سازندگی دولت آقای هاشمی، گفتمان عدالت کنار گذاشته شود و بیشتر مطالبات و خواسته‌های طبقه فرادست مورد نظر باشد و نیاز و خواسته‌های طبقه محروم در برنامه سازندگی به حاشیه رانده شود. میری و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله با عنوان تبیین عملکرد و مقایسه دولت سازندگی و دولت عدالت محور بر شکاف طبقاتی، بیان می‌کنند که هدف اصلی مقاله حاضر تبیین عملکرد دوره سازندگی و تأثیر آن بر فاصله طبقاتی می‌باشد. بعد از شکل گیری انقلاب اسلامی دولتهای متفاوت سکان اجرایی کشور را به دست گرفتند و تاکنون برنامه‌های کلان و متغیری به کار گرفته شده که تأثیر آن بر شکاف طبقات در جامعه در نوسان بوده است. اقتصاددانان جمعیت هر جامعه را به لحاظ درآمد و مصرف به ده رتبه تقسیم‌بندی می‌کنند و هریک از این رتبه‌ها را دهک می‌نامند، دهک اول کمترین درآمد و مصرف را دارند و دهک دهم بیشترین درآمد و مصرف سالانه را دارند. میزان درآمد بین هر دهک را فاصله طبقاتی می‌گویند. فاصله طبقاتی یکی از معضله‌های اصلی جامعه است که می‌تواند کشور را با بحران مواجه سازد. در این راستا این سؤال مطرح است که عملکرد اجرایی دولت هاشمی و دولت احمدی‌نژاد چه تأثیری بر فاصله طبقاتی داشته است. در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که در دولت سازندگی و عدالت محور با رویکردهای متفاوت و اعمال تفکرات شخصی و جناحی در مسیر توسعه و برنامه‌های توسعه‌ای به عدالت اجتماعی و رفع محرومیت به صورت متفاوت نگرینسته شده است که بهبود این روند را با معضلاتی مواجه ساخته است.

عظیمی دولت آبادی (۱۳۹۹) در مقاله، جایگاه اقشار محروم و مستضعف در اندیشه

اجتماعی امام خمینی، می‌نویسد:

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۷۷

امام خمینی (ره) به عنوان بنیانگذار انقلاب اسلامی، نقش طبقه محروم را در انقلاب اسلامی ایران و تحولات سیاسی اجتماعی ایران معاصر، بسیار برجسته و ویژه ذکر می‌کند. و نگاه متفاوتی به جایگاه محرومین در پیروزی انقلاب و تداوم جمهوری اسلامی دارد. امام نگاه متفاوتی با بسیاری از نویسندگان و تحلیل‌گران انقلاب اسلامی به نقش طبقات اجتماعی در پیروزی و تداوم انقلاب اسلامی دارد. امام خمینی بر خلاف بسیاری از تحلیل‌گران انقلاب ایران، که این انقلاب را محصول طبقه سستی یا جدید و یا ائتلاف میان آنها می‌دانند، انقلاب اسلامی را رهاورد محرومان و مستضعفان جامعه می‌دانند. از نظر امام خمینی اولویت دولتها بایستی به محرومین و مستضعفین و توانا کردن آنان باشد، امری که در برنامه توسعه و تعدیل اقتصادی در دولت سازندگی نتوانست محقق شود.

شیرعلی (۱۳۹۹) در مقاله با عنوان سیاستهای تعدیل ساختاری دولت سازندگی و شاخصهای فلاکت اقتصادی در ایران، بیان می‌کند که با ظهور سیاستهای نئولیبرالیستی از ابتدای دهه ۱۹۸۰، بسیاری از کشورها توسعه را در قالب اجرای این سیاستها جستجو می‌کردند به ویژه سیاست تعدیل ساختاری که شالوده نئولیبرالیسم اقتصادی بود، در بسیاری از کشورهای از جمله کشورمان ایران اجرایی شد. تحقیق حاضر با هدف بررسی اثرات و پیامدهای تعدیل ساختاری در دوران سازندگی به ویژه بر شاخصهای فلاکت انجام گردید. روش گردآوری داده‌ها اسنادی-کتابخانه‌ای و آمارهای بانک مرکزی بود. از دو شاخص نرخ بیکاری و نرخ تورم برای محاسبه شاخص فلاکت استفاده شد و از سیاست آزاد سازی اقتصاد و قیمتها به عنوان مبنای عمل سیاست تعدیل ساختاری استفاده گردید. نتایج نشان می‌دهد شاخص فلاکت از دوره اول تا انتهای دوره سازندگی با رشد همراه بوده است که نشانگر بدتر شدن اقتصاد جامعه بود به طوری که نرخ فلاکت در سال ۱۳۶۸ که ۱۷/۴ درصد بود در سال ۱۳۷۴ به ۵۸/۵ درصد رسید که نشان می‌داد کشور شاهد یک ابرتورم و نرخ بیکاری بحرانی است. پروانه (۱۳۹۴) در مقاله با عنوان، نقد گفتمان دولت سازندگی مبتنی بر گفتمان سیاسی امام خمینی (ره): گفتمان دولت سازندگی را موضوع خود قرار داده و می‌نویسد

به نظر می‌رسد خرده گفتمان دولت سازندگی در مواردی دارای تفاوت‌های قابل تأملی با گفتمان سیاسی امام خمینی (ره) می‌باشد. براساس این پژوهش، تفاوت‌های عمده دو گفتمان را می‌توان در این موارد جستجو کرد: چالش عمل‌گرایی و تکنوکراسی، توسعه متوازن و الگوی توسعه، نوع نگرش و گرایش به مقولاتی مانند کارامدی و عدالت و به نسبت دوگانه‌هایی چون عدالت و توسعه، آزادی و توسعه، استقلال و توسعه، نوع اعتبار از آموزه‌هایی چون نسبت دین و نظامات اجتماعی.

درویشی و رمضانی (۱۳۸۸) در مقاله بررسی نقش ائتلاف طبقات اجتماعی در پیروزی انقلاب اسلامی می‌نویسند: مهمترین سرمایه روحانیت بدون اغراق، سرمایه اجتماعی در اختیار آن بود. این سرمایه بر اساس یک شبکه گسترده از مساجد، حسینیه‌ها، هیئت‌های عزادار، مدارس و حوزه‌های علمیه شکل گرفت. این شبکه کارایی گسترده‌ای در بسیج توده‌ها داشت و به روحانیون امکان داد که به سادگی بتوانند ظرف چند ساعت میلیون‌ها نفر را به خیابانها بیاورند و تظاهراتی را ترتیب دهند که نظم و سازماندهی حاکم بر آن همه ناظران را مبهوت کند. اقشاری که در مساجد و تکایا و هیئت‌ها عزاداری و مدارس و حوزه‌های علمیه حضور دارند اکثریت آنها را طبقه پایین و بعد متوسط جامعه تشکیل می‌دهند. این مؤید آن است که طبقه بندی در ایران با مدل‌های مارکسیستی و رایج در تعریف نویسندگان غرب، تطبیق آن چنانی ندارد. و در ادامه نقش این اقشار در پیروزی انقلاب، می‌نویسد؛ روحانیت با استفاده از این سرمایه اجتماعی، توانست (بعد از انقلاب) نهادهای قدرتمندی را تأسیس کند که در بقای جمهوری اسلامی نقش اساسی داشته باشد مانند کمیته‌های انقلاب، سپاه پاسداران، جهاد سازندگی، بنیاد مستضعفان، بنیاد شهید.

فراتی (۱۳۷۹) در رابطه با نقش توده مردم در انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) می‌نویسد: «از دیدگاه کارگران شهری؛ امام خمینی یک رهبر مردمی، علاقه مند به برقراری عدالت اجتماعی، توزیع مجدد ثروت و انتقال قدرت از ثروتمندان به فقیران بود. از نظر توده روستایی؛ او مردی بود که میخواست آنها را از نعمت راه و مدرسه و آب و برق و درمانگاه برخوردار نماید. از دیدگاه همه مردم او سمبل خواسته‌ها و آرزوهای برآورده نشده همه آنها بود.»

آقای رفیع پور (۱۳۷۷) در کتاب توسعه و تضاد، کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران، آورده: شرایط اجتماعی بعد از انقلاب برای ساختن یک جامعه سالم و قوی بسیار مناسب بود. امام خمینی (ره) رهبر انقلاب برای طاغوت و ثروت و ثروتمند، نابرابری، جاه طلبی و نمایش ثروت، ارزش منفی قائل بودند. امام در هنگام انقلاب، ثروت و نابرابری را با نام "طاغوت" به ارزش منفی تبدیل کرده بودند و در بیانات خود مشخصاً "کوخ نشینان" را بر "کاخ نشینان" ارجح میدانستند. بعد از انقلاب اقدامات مهمی در جهت کاهش نابرابری در قانون و در عمل انجام گرفت. در زمان حیات امام با وصف ۸ سال جنگ، اقدامات مهمی از جمله دادن زمین و مسکن از طریق تعاونی‌ها به اقشار پایین، توزیع کوپن ارزاق عمومی، فرق بین ثروتمند و فقیر را کاهش می‌داد. با پایان جنگ و بعد از رحلت امام، ابتدا

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۷۹

نگرانی خلأ رهبری با یک شخصیت روحانی عالم با تقوا برطرف شد. سپس آقای رفسنجانی که ۸ سال تجربه سیاسی در اداره مجلس داشتند به عنوان رئیس جمهور انتخاب گردید. سیاستهای اقتصادی کشور تغییر نمود، اهداف آقای هاشمی به نظر میرسد در مسیر آبادانی و پیشرفت اقتصادی یک کشور پیشرفته بود. با تغییر سیاست بعد از ۱۳۶۸ که روند "توسعه اقتصادی" در پیش گرفته شده، سرمایه از اهمیت (ارزش) زیاد برخوردار شد و ملاک و میزان ارزیابیها، معیارهای اقتصادی و مادی گشت. نتایج یک تحقیق که در سال ۱۳۷۱ انجام گرفت بر تغییر ارزشها در جامعه در سال ۷۱ نسبت به ۶۵ صحنه گذاشت. بررسی مذکور در در سالهای ۱۳۷۳ و ۱۳۷۵ در مورد ارزشهای اساسی مجدداً تکرار گردید و طی آن نه فقط نتایج تحقیق ۷۱ بلکه روند تغییرات از آن به بعد نیز تأیید شد. در زمان انقلاب تا پایان جنگ تحمیلی "دارندگی برزندگی" نبود، نزدیک به ۷۰ درصد از پاسخگویان معتقد بودند که در سال ۶۵ مردم به کسانی که با ماشین گران و تجمل بیرون آمدند خیلی کم احترام می گذاشتند. اما در سال ۷۱ این ارزش تغییر کرده بود و مردم عموماً (۶۲ درصد) برای اینگونه افراد خیلی زیاد احترام قائل بودند. در تحقیق ما در سال ۱۳۷۱ در سه وزارتخانه، وقتی تفاوت بین هزینهها و درآمدها سنجیده شد، معلوم گشت که درآمد کارمندان بطور میانگین ۵۰/۳ درصد کمتر از مخارج آنها است. نکته مهمتر دیگر این است که بر اساس مصاحبه رادیویی در برنامه "ایران فردا" در تاریخ ۷۱/۷/۱۴ با وزیر اقتصاد آقای (دکتر نوربخش)، رئیس بانک مرکزی (آقای عادل) و رئیس سازمان برنامه (آقای زنجانی) این روند باید در ۱۰ تا ۵ سال آینده ادامه داشته باشد.

سیاستهای تعدیل و عدالت اجتماعی؛ مدارس خصوصی با اسم غیر انتفاعی به سرعت در حال گسترشند و تعدادشان در تهران از ۱۴ مدرسه در سال تحصیلی ۱۳۶۷/۱۳۶۸ به ۹۵۰ در سال تحصیلی ۷۲/۷۳ رسید و در سال ۷۳/۷۴ حتی پیشرفت جهشی داشته است. با توجه به سطح درآمدها، بالاخص حقوق کارمندان و با توجه به روند هزینه مدارس فوق، مشخص میشود که در آینده فقط افراد ثروتمند می توانند آموزش مناسب به فرزندان خود ارائه دهند و شانس موفقیت آنها را در ورود به دانشگاه و تحصیلات عالی فراهم آورند. اگر بپذیریم که مشاغل و موقعیتهای مهم و با ارزش اجتماعی در دست نخبگان قرار می گیرند، در آن صورت این فرزندان تحصیل کرده قشر بالا خواهند بود که در آینده در موقعیتهای حساس قرار خواهند گرفت، یعنی بدین ترتیب عاقبت ارباب زاده ارباب شود. در نتیجه، ادامه این راه موجب خواهد شد که نابرابری در آینده باز هم بیشتر تشدید شود. برنامههای تعدیل اقتصادی دولت سازندگی که گرانی و تورم را در پی داشت، به ضرر قشر محروم و در جهت نفع

ثروتمندان پیش رفت، به گونه ای که مورد اعتراض جریان‌های حامی دولت هم قرار گرفت. جامعه روحانیت مبارز که حامی دولت بود در ۷۲/۶/۸ به مناسبت هفته دولت به برنامه توسعه و تعدیل اقتصادی دولت که باعث کاهش رفاه عمومی و رنجش محرومین و شده است، طی یک بیانیه انتقادی می‌نویسد:

هنر دستگاه کارشناسی دولت در طراحی برنامه دوم، این است که بین موضوع "عدالت اجتماعی" و "رفاه عمومی" و "رشد" و "توسعه" و سیاستهای "تعدیل" هماهنگی برقرار کند. تر "یا تعدیل یا عدالت اجتماعی" مغایر اهداف و آرمانهای انقلاب در حمایت مستمر از محرومین و مستضعفین است. انقلاب نمی‌تواند بخاطر توسعه و رشد اقتصادی، عده ای را در زیر چرخ‌های تعدیل قربانی کند. از سوی دیگر ما معتقد نیستیم اکنون انقلاب مخیر در انتخاب یکی از این دو است.

رهبرانقلاب، در بازدیدشان از خوزستان در اسفند ۱۳۷۵، به روند تعدیل که زایش اشرافیت جدید را سبب شده بود، اظهار نمودند:

روحیه اشرافی‌گری شاخص اصلی دوری از مردم است. دغدغه خاطر اینجانب آن است که بر اثر قدرشناسی، حمایت آنها از ما گرفته شود که در آن صورت نظام هیچ چیز نخواهد داشت. نباید گوهر اعتماد مردم را به هیچ قیمتی از دست داد.

در پیشینه‌های خارجی مرتبط با موضوع می‌توان به مقاله "دولت رانتیرو اسلام شیعی در انقلاب ایران" اثر اسکاچ پل (۱۹۷۹) نویسنده کتاب دولتها و انقلابهای اجتماعی، اشاره کرد. او می‌نویسد: در ایران مثل اکثر کشورهای جهان سوم، دولت و نخبگان نقش محوری در مالکیت و کنترل اقتصاد ایفا می‌کنند. یعنی در حقیقت یک اقلیت برخوردار و مالک و یک طبقه محروم و فرودست، وجود دارد. وی می‌گوید؛ در حقیقت اگر تنها یک انقلاب در طی تاریخ وجود داشته که به گونه‌ای آگاهانه بوسیله یک "جنبش توده‌ای" با هدف سرنگونی ایجاد شده باشد، بی‌شک آن انقلاب، انقلاب ایرانیان علیه شاه بوده است. تا اواخر سال ۱۹۷۸ همه بخشهای جامعه شهری ایران تحت هدایت "اسلام شیعی" با هم متحد شدند و در مخالفتی سازش ناپذیر با شاه و همه کسانی که پیوند خود را با او حفظ کرده بودند تحت رهبری یک روحانی عالی‌رتبه شیعی آیت‌الله خمینی در آمدند؛ بیکاران، کارگران، صنعتگران، دانشجویان، بازرگانان و مقامات و کارمندان را به مبارزه با شاه کشاند.

نقد و نظر: با بررسی پیشینه‌های بالا، موضوع فقر و طبقه محروم به عنوان یک چالش اساسی، در جامعه ایران بررسی شده است. در مقالات و کتابهایی که به عنوان پیشینه در بخش

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۸۱

پژوهشهای داخلی و خارجی آمده است بعد از انقلاب توجه به طبقه محروم در برنامه‌های چندگانه و در سیاستهای دولتها مورد مذاقه قرار گرفته است. لکن در این پیشینه‌ها، توجه موردی به دولت سازندگی و اقدامات این دولت در کاهش فقر و طبقه محروم، مطرح نشده است. آنچه که به عنوان وجه تمایز برای موضوع این مقاله با دیگر پیشینه‌ها می‌توان بیان کرد، همین توجه موردی به جایگاه طبقه محروم در دولت سازندگی می‌باشد.

۳. مفاهیم و مبانی نظری

۱.۳ طبقه اجتماعی

انسانها در یک جامعه از نظر هوش و استعداد و توانایی در کارکردها و خلق آثار با هم متفاوت هستند و از این رو در کارهای جمعی هر یک توانایی خاص خود را بروز می‌دهند و این تواناییها، شأن و جایگاه اجتماعی آدمها را مشخص می‌کند. تفکیک اجتماعی بر پایه تفاوت کارکرد افراد و تقسیم کار صورت می‌گیرد. "قشربندی اجتماعی نوع ویژه‌ای از تفکیک اجتماعی به شمار رفته است که در آن سلسله‌مراتب منظم موقعیت‌های اجتماعی اهمیت دارد. در حقیقت، طبقه یکی از انواع قشربندی‌های اجتماعی را تشکیل می‌دهد. تا قرن نوزدهم اصطلاح رسته به جای طبقه به کار می‌رفت. طبقه از قرن نوزدهم و برای اولین بار توسط آدام اسمیت در کتاب ثروت ملل" به کار برده شد. مفهوم طبقه، یکی از مفاهیم بنیادی در علوم اجتماعی است که در معنای عام آن برای نشان دادن تفاوتها و نابرابری‌های اجتماعی و اختلاف سطح زندگی و امکانات بین گروه‌های مختلف اجتماعی و بین افراد متعلق به این گروه‌ها به کار می‌رود." (امیدی و همکاران، ۱۴۰۱).

گرچه لفظ طبقه اولین بار توسط آدام اسمیت در کتاب ثروت ملل بکار برده شده، لکن هنگام سخن گفتن از طبقه و اقشار اجتماعی در نگاه نخست نام کارل مارکس تداعی می‌گردد. مارکس تکامل جوامع را بر اساس تضاد طبقاتی تحلیل می‌کند مارکس می‌گوید جوامع در طول تاریخ و از روزی که مالکیت شکل گرفته به دو طبقه تقسیم گردید، یکی اقلیت دارا که مالک ابزار تولید است و دیگری اکثریت نادار که فاقد ابزار تولید است و برای صاحبان ابزار تولید کار می‌کنند. مارکس می‌گوید در طول زمان، تکامل تاریخ بر مبنای تضاد و جنگ بین این دو طبقه شکل گرفته است و تاریخ چیزی نبوده جز تضاد و تقابل بین دو طبقه. مارکس می‌گوید طبقه سرمایه دار یا بورژوا، که رابطه اش با ابزار تولید ایجابی است، برای تولید به نیروی کار

نیاز دارد نیروی طبقه کارگر فاقد ابزار تولید را با دستمزدی حداقلی می‌خرد و ارزش افزوده تولید از آن خود می‌کنند. در کنار این، مارکس در تحلیل شکل اداره جامعه و چگونگی راهبری نظام اقتصادی در یک ساختار سرمایه‌داری از قشر ویژه‌ای به نام مدیران نام می‌برد. این گروه افرادی هستند که هر چند ابزار تولید را ندارند اما به علت تخصص و توان اجرایی و فنی خود کمتر از کارگران عادی تحت استعمار بوده و از زیست مطلوب بر اساس مقتضیات زمان برخوردارند. مارکس معتقد بود که این طبقه به علت فقدان منافع طبقاتی از اهمیت زیادی برخوردار نبوده، در نهایت در راستای خواست سرمایه‌دار تلاش و فعالیت خواهند کرد (دارابی، ۱۳۹۴: ۸).

۲.۳ عدالت اجتماعی

محرومیت با عدالت، پیوند ناگسستنی دارد؛ وقتی محرومیت ایجاد می‌شود که عدالت برقرار نشده باشد. در جوامع انسانی اگر توزیع امکانات و فرصت‌ها بر اساس عدالت انجام بگیرد شکاف طبقاتی به شکلی که جامعه به دو طبقه برخوردار و محروم تقسیم شود پدیدار نمی‌شود. گوهر عدالت از روزگار گذشته تا کنون فکر اندیشمندان بزرگی را به خود مشغول کرده است، از زمان افلاطون و ارسطو تا فارابی و امام خمینی و بسیاری از فلاسفه به فکر راه‌های اجرای عدالت و جلوگیری از ایجاد طبقات برخوردار و محروم در جوامع انسانی بوده اند.

عدل و قسط در قرآن کریم جایگاهی بس والا را به خود اختصاص داده است. در این کتاب آسمانی عدالت به مثابه اصلی اساسی و بنیادی تلقی می‌گردد که خلقت هستی بر پایه آن انجام گرفته است و تدابیر امور عالم بر اساس آن تحقق می‌یابد. از منظر قرآن عدالت اصل و مبدأ هستی است، بدین معنا که هستی بر اساس آن و مطابق آن به وجود آمده است: **و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ،** و کلام پروردگار تو با صدق و عدل به انجام رسید هیچکس نمی‌تواند کلمات او را دگرگون سازد. و هم والاترین هدف جهان و آدمیان و شرایع و ادیان برای رسیدن به عدالت و تحقق آن در جامعه است: **لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ.** بر همین مبنا، در نگاه قرآن، عدالت ذاتاً و فی‌نفسه دارای ارزش است و به عبارت دیگر، ارزش ذاتی دارد و سلامت و امنیت همه امور وابسته به آن است و به همین دلیل است که خداوند به تمامی انسانها، بویژه اهل ایمان، مؤکداً دستور می‌دهد که بر پا دارنده عدل و قسط باشند. **قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ** یعنی اینکه بگو پروردگارم به عدالت فرمان داده است (ایران‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۱۷-۱۱۶).

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۸۳

عدم برقراری عدالت باعث می‌شود محرومیت ایجاد شود. کارل مارکس مالکیت خصوصی را عامل اساسی پیدایش شکاف طبقاتی و نابرابری بین مردم دانسته. پارتو: تبدیل نابرابری را به مساوات راهی برای تعادل اجتماعی می‌دانست. پارتو معتقد است مطمئن‌ترین وسیله برای بهبود شرایط طبقات فقیر آن است که کاری کنیم تا ثروت سریعتر از تعداد جمعیت افزایش یابد (نعمتی‌میری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۳۱)

برقراری عدالت اجتماعی، مستلزم تحقق امنیت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، افزایش امید به آینده در مردم و تأمین معاش و حفظ هویت آحاد جامعه است. مبارزه با فقر و محرومیت تا آنجا مورد توجه قرار گرفته است که از سوی سازمان ملل در دوران کنونی در اهداف توسعه هزاره بر آن تأکید شده است. (قاسمیان، ۱۳۸۵: ۵۱۰-۵۰۱). نگاه کردن از بعد شهروندی به فقر، شاید یکی از نگرشهای بسیار نادر و بنیادین به شمار رود. چنین به نظر می‌آید که رویارو قرار دادن مقوله شهروندی با فقر، ضرورت برخورد همه‌جانبه با آن را ایجاب می‌کند. در حقیقت، شهروندی به مفهوم مهمی برای توصیف، درک و تبیین شیوه‌هایی که در آن جامعه در فرایند توسعه سهیم و یا از آن محروم هستند، بدل گردیده است. واقعیتها نشان می‌دهد آنسوی فقر دائم و سکونت در مناطق محروم، فهرستهای طولانی شامل عدم برخورداری از حقوق، نبود آموزش، مهارتها، مشکلات و آسیبهای اجتماعی ... وجود دارد که حاکی از ارتباط متقابل و پیچیده میان شهروندی، فقر و محرومیت است (شیانی، ۱۳۸۴: ۶۵-۶۳).

محرومیت از عدالت و حقوق شهروندی از جمله مؤلفه‌های طرد اجتماعی‌اند. بی‌قدرتی و بی‌اختیاری بخشی از محرومیت است. اختیار و آزادی شرط لازم مسئولیت‌پذیری و مسئولیت‌پذیری رهایی از محرومیت اجتماعی است. نوع مهمی از محرومیت که منجر به دیگر شکلهای محرومیت می‌گردد، محرومیت مفهومی ایستا و طرد مفهومی پویاست. اگر موقعیت محرومیت فرد در طول زمان ثابت باشد و یا بدتر شود به لحاظ اجتماعی مطرود خواهد شد به طور کلی و براساس جدول زیر، طرد با نابرابری و فقر تفاوت دارد و چون فقر خط مشخصی برای تقسیم جامعه به فقیر و غنی ندارد بلکه توزیع چند بعدی کیفیت (مصرف و قابلیت) است و برای افراد متغیر می‌باشد (حمیدیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۲-۴۱).

جدول شماره ۱) مقایسه فقر، محرومیت و طرد اجتماعی

فقر	محرومیت	طرد اجتماعی
تک‌بعدی	چند بعدی	چند بعدی
نیازهای جسمی	نیازهای جسمی نیازهای مادی	نیازهای جسمی نیازهای مادی مشارکت اجتماعی
توزیعی	توزیعی	توزیعی رابطه‌ای
ایستا	ایستا	پویا
فردی خانوادگی	فردی خانوادگی	فردی خانوادگی جماعتی

منبع: حمیدیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۲

۳.۳ اختلاف نظری اندیشمندان در بحث علت انقلاب

نظریه راهنمای انسان، در انتخاب موضوع پژوهش و طرح‌ریزی و مطالعه آن است. نظریه برای فراگرد تحقیق، ارزش بنیادی دارد، زیرا هر الگوی نظری که محقق انتخاب می‌کند بر نوع پرسشها یا علایق تحقیق او تأثیر می‌گذارد. نظریه چارچوبی را برای تحقیق فراهم می‌آورد تا او بتواند به راهنمایی آن، پرسشهای ویژه را مطرح کند و به او کمک می‌کند که فرضیه‌های خاصی را تدوین کند. بر پایه همین چشم داشت نظری است که پژوهشگران می‌توانند نتایج بدست آمده از کارشان را ارزیابی کنند (نیازی و همکاران، ۱۳۸۹: ۸۳). می‌توان گفت که درباره معنا، ضرورت و جایگاه تاریخی و علت بنیادی انقلاب در بین اندیشمندان اختلاف نظر اساسی وجود دارد. بحث علیت در انقلاب از مباحث قدیمی و پایان ناپذیر علم سیاست می‌باشد. بسیاری از جامعه‌شناسان و علماء سیاسی در پی کشف قوانین عام علیت انقلاب بوده‌اند و شرایط گوناگونی را پیش از وقوع انقلاب به عنوان علت آن برشمرده‌اند (بشیریه، ۱۳۸۴: ۲۱).

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۸۵

۴. یافته‌های تحقیق

۱.۴ دولت سازندگی

اساساً دولت با رویکردها و برنامه‌ریزیهای خود، نقش اصلی را برای ایجاد رفاه و کاهش فقر در جامعه بر عهده دارد. از آنجایی

که مطالعه سیاست اجتماعی و عملکرد سیاستگذاری اجتماعی به طور جدایی‌ناپذیری با تحلیل و کاربرد ایدئولوژیهای سیاسی پیوند دارد، تغییر سیاستها می‌تواند به پشتوانه تغییر ایده‌های دولتها تبیین شود. از اینرو، فهم سیاست اجتماعی مستلزم توجه به تأثیر‌گرایی و رویکرد دولتها در هر یک از ابعاد سیاست اجتماعی است (قاراخانی، ۱۳۹۱: ۲۱۸).

دوره‌ای که به سازندگی در ایران معروف شده است مربوط به زمان ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی می‌باشد یعنی از سال ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۶. روند حوادث در دوره سازندگی نشان از این دارد که سیاست مرکز محوری به عنوان مدلول حداکثری حاکمیت سیاسی ریشه‌های محکمی در میان دست‌اندرکاران سیاسی و اقتصادی کشور دارد. در سال ۱۳۶۸ پس از اتمام جنگ، اولین مسئله مهمی که توجه همگان را به خود جلب نمود بحث بازنگری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بود. این بازنگری حکایت از بازگشت به مسیر تمرکزگرایی به لحاظ حقوقی بود. "تا پیش از سال ۱۳۶۰ و بعد از آن شاهد شکل‌گیری رقابت بین دو گفتمان هستیم: گروههای اصولگرای اسلامی و احزاب لیبرال طبقه متوسط. با سقوط دولت موقت رقابت فوق به نفع احزاب و گروه‌های اصولگرا، پایان پذیرفت. بعد از سال ۱۳۶۰ تا سال ۱۳۶۸ شاهد شکل‌گیری رقابت بین دو گروه از نیروهای سیاسی هستیم که در ذیل احزاب و گروه‌های اصولگرا قرار می‌گیرند: یعنی راست و چپ سنتی. راست سنتی به‌طور کلی هوادار مالکیت خصوصی، عدم دخالت گسترده دولت در اقتصاد بود. ولی چپ سنتی که به خط امام شهرت داشت از نوعی اقتصاد اسلامی، اصلاحات ارضی، قسط و عدالت، مداخله دولت در اقتصاد و غیره حمایت می‌کرد. از سال ۱۳۶۸ به بعد با تسلط‌گرایی اول، اتخاذ سیاستهای سرمایه‌دارانه، خصوصی‌سازی و تعدیل اقتصادی مسیر انقلاب را به راست سوق داد (غلامی‌شکارسرای، ۱۳۹۵: ۱۲۹-۱۱۹).

با شروع دولت هاشمی رفسنجانی، مفهوم عدالت به عنوان دال شناور با نشانه مرکزی کاهش فقر به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی در گفتمان دوران سازندگی مورد توجه قرار گرفت. در این گفتمان، فقر از نتایج توزیع نامناسب، تولید کم، کسری بودجه و عدم

سرمایه‌گذاری به شمار می‌رود و شر از بین بردن آن توسعه اقتصادی می‌باشد، که از طریق ایجاد اشتغال، کار و تولید حاصل می‌شود. به این شکل گفتمان سازندگی به غیریت‌سازی خود با گفتمان زمان جنگ پرداخت (هزارجریبی و صفری شالی، ۱۳۹۲: ۲۱).

یکی از برنامه‌های مهمی که دولت هاشمی رفسنجانی مطرح کردند سیاست تعدیل اقتصادی بود، طرح تعدیل به معنای آزادسازی قیمت‌ها بود، این برنامه فشارشدیدی به طبقات محروم جامعه وارد کرد. جمله معروف از سوی مسئولان دولت سازندگی که حتی در فرایند تعدیل ۱۵ درصد جمعیت کشور که عموماً دهکهای محروم جامعه بودند در زیر چرخهای توسعه له شوند اشکال ندارد. (نعمتی میری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۳۸).

۲.۴ وضعیت اقتصادی و فقر مردم (طبقه محروم) در دوره سازندگی

با روی کار آمدن دولت هاشمی تعدیل اقتصادی برنامه دولت سازندگی قرار گرفت. "آزادسازی اقتصادی یک پدیده جهانی است. آزادسازی اقتصادی در برگزیده تلاشهایی برای کاهش نقش اقتصادی دولت، تکیه بیشتر بر بازار برای تخصیص کالاها، خصوصی کردن شرکتهای دولتی، حذف مقررات دولتی، حذف نیاز به اخذ پروانه، حذف سوبسیدها، کاهش تعرفه و دیگر موانع تجاری، کاهش هزینه‌های دولتی، توازن بخشیدن به بودجه و مقابله با تورم بوده است. قدرت دولت برای دخالت در اقتصاد باید محدود شود. دولت باید شرایط ثبات اقتصاد کلان را فراهم سازد، حقوق مالکیت را تضمین کند و قانون و نظم را برای رشد اقتصادی سریع به واسطه عملکرد بخش خصوصی داخلی و خارجی تأمین کند. نهایتاً پس از حصول رشد اقتصادی، توزیع و عدالت اجتماعی بر اساس اصل فروبارشی (قطره‌چکانی) موجب رفاه عمومی می‌شود. بنابراین، همسو با لیبرالیسم جهانی، اجرای برنامه‌ها و سیاستهای تعدیل ساختاری برای اصلاح اقتصاد کشور در دستورکار دولت قرار گرفت (حاجی‌ناصری و همکاران، ۱۴۰۱: ۲).

رفسنجانی استراتژی خود را بر مبنای بازسازی اقتصادی در داخل و مصلحت‌اندیشی در سیاست خارجی قرار داد. کابینه وی ترکیبی از اعضای جناح میانه و جناح راست بودند. راست میانه از سالهای ۱۳۷۶-۱۳۶۸ با تغییرات اجتماعی و سیاسی در عرصه کشور گفتمان جدیدی مبنی بر سازندگی، رفاه، توسعه و بازسازی اقتصادی شکل داد. کارگزاران سازندگی رشد و توسعه اقتصادی را هدف اصلی اقتصاد دانسته و عقیده داشتند بدون رشد اقتصادی، مالی برای تقسیم کردن وجود ندارد. و برنامه اقتصادی خود را کاهش نقش

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۸۷

دولت در اقتصاد کشور، تقویت بخش خصوصی و افزایش مالیات قرار دادند. به همین دلیل سیاست تعدیل اقتصادی را اجرا کردند. آنچه در چارچوب برنامه تعدیل به اجرا در آمد از بسیاری جهات، ارتباطی ناچیز با برنامه پنجساله مصوب نظام دارد (قاراخانی، ۱۳۹۱: ۲۲۷).

بر مبنای پژوهش سیف و ملکی‌شهریور (۱۳۹۴)، به دلیل روحیه قناعت جویی در جامعه‌شناسی از انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، نظام اسلامی چندان با تهدید امنیتی ناشی از فقر مادی یا اقتصادی مواجه نبوده، هرچند یکی از دلایل پذیرش قطعنامه می‌تواند ناشی از شرایط سخت اقتصادی در سالهای منتهی به پایان جنگ باشد. نتایج یافته‌های این مقاله برای سالهای ۱۳۷۱-۱۳۹۱ نشان می‌دهد که در سالهای آغازین این دوره به دلیل مشکلات اقتصادی مانند افزایش فقر، واکنشهای دسته‌جمعی و روندهای فراینده ناهنجاری‌های اجتماعی و عصبانیهایی شبه‌شورشی در مناطق متعدد کشور، دولت سازندگی را در لاک امنیتی شدیدی فرو برد (سیف و ملکی‌شهریور، ۱۳۹۴: ۹۳). بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که در استانهای کشور و مناطق شهری و روستایی هر استان در سال ۱۳۷۷، تفاوت چشمگیری در میزان مصرف و نرخ فقر به چشم می‌خورد. معمولاً فقر در هفت منطقه از نواحی مرکزی ایران که از نظر صنعتی توسعه یافته‌تر هستند و شهرهای بزرگتری دارند (تهران، اصفهان و قم) بسیار کمتر است. استانهای ساحلی دریای خزر، ۳ استان شمال غرب ایران و ۳ استان در حاشیه خلیج فارس، میزان متوسطی از نرخ فقر را نشان می‌دهند. استانهای غربی که مناطق عشایرنشین سلسله‌کوههای زاگرس را در بر می‌گیرد و استانهای بیابانی شرق کشور، بیشترین میزان فقر را نشان می‌دهند. درباره "فقر و شاخص نابرابری، با توجه به اطلاعات بانک جهانی، می‌توان گفت از سال ۱۳۷۰ به بعد کاهش قابل ملاحظه‌ای در شکاف فقر جمعیتی که حداقل زیر ۲ دلار در روز درآمد داشته اند دیده می‌شود. در واقع شکاف فقر از ۳/۸۸ درصد به ۱/۸۳ تقلیل یافته است". این دوران که به لحاظ ساختار سیاسی، دوره سازندگی نامیده می‌شود، اغلب مورد انتقاد است که با وجود کاهش فقر، نابرابریها را افزایش داده است. آمارهای داخلی بیانگر کاهش فقر از ۲۷/۳ درصد به ۲۰/۹ درصد طی سالهای ۱۳۷۵-۱۳۶۵ می‌باشد (قاسمیان، ۱۳۸۴: ۵۲۶-۵۲۴).

جدول شماره ۲) نرخ فقر به تفکیک منطقه و استان در سال ۱۳۷۷

روستایی			شهری			
درصد از کل کشور	جمعیت روستایی، تعداد فقرا (هزار نفر)	درصد جمعیت فقرا از کل جمعیت روستایی	درصد از کل کشور	جمعیت شهری، تعداد فقرا (هزار نفر)	درصد جمعیت فقرا از کل جمعیت شهری	منطقه/استان
۱۳	۹۹۶	۱۹	۳۳	۱۸۵۳	۱۰	مناطق مرکزی
۱	۱۰۷	۲۱	۱	۸۲	۱۱	استان مرکزی
۴	۳۲۳	۲۰	۴	۲۱۲	۹	فارس
۴	۲۷۴	۳۰	۷	۳۷۴	۱۲	اصفهان
۱	۴۴	۲۴	۲	۱۲۱	۲۱	یزد
۳	۲۰۳	۱۱	۱۶	۹۱۱	۹	تهران
۰	۴	۶	۲	۱۲۶	۱۴	قم
۱	۴۱	۲۱	۰	۲۷	۱۱	قزوین
۱۲	۹۱۷	۲۸	۸	۴۵۲	۱۵	حاشیه خزر
۴	۲۷۵	۲۴	۳	۱۴۳	۱۳	گیلان
۳	۲۲۶	۱۷	۳	۱۵۴	۱۲	مازندران
۶	۴۱۶	۵۲	۳	۱۵۵	۲۶	گلستان
۸	۶۲۱	۲۸	۷	۳۹۷	۱۴	شمال شرقی
۵	۳۸۲	۲۹	۴	۲۵۰	۱۲	آذربایجان شرقی
۲	۱۴۱	۵۵	۱	۵۵	۲۶	زنجان
۱	۹۹	۱۷	۲	۹۲	۱۶	اردبیل
۲۴	۱۸۳۰	۳۶	۲۴	۱۳۷۵	۲۳	غرب
۵	۳۸۲	۳۲	۷	۳۷۵	۲۷	آذربایجان غربی
۳	۲۲۰	۳۱	۴	۱۹۸	۱۷	کرمانشاه
۴	۳۱۹	۴۹	۳	۱۷۰	۲۲	کردستان
۵	۳۵۴	۴۱	۵	۲۷۲	۳۲	همدان
۲	۱۲۸	۴۶	۱	۴۷	۱۳	چهارمحال
۳	۲۲۹	۳۴	۴	۱۹۸	۲۲	لرستان
۱	۶۹	۳۳	۲	۹۲	۳۶	ایلام
۲	۱۲۷	۲۸	۰	۲۲	۹	کهگیلویه

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۸۹

۱۰	۷۴۸	۳۱	۸	۴۵۹	۱۳	خلیج فارس
۶	۴۱۳	۲۸	۶	۳۲۵	۱۳	خوزستان
۲	۱۳۷	۴۲	۱	۸۲	۱۹	بوشهر
۳	۱۹۷	۳۰	۱	۵۲	۱۲	هرمزگان
۲۸	۲۰۹۲	۴۶	۱۹	۱۰۴۹	۱۸	شرق
۵	۴۰۰	۴۳	۳	۱۸۶	۱۸	کرمان
۱۵	۱۰۸۹	۴۴	۱۰	۵۸۳	۱۶	خراسان
۸	۵۶۵	۵۸	۵	۲۵۹	۳۳	سیستان
۱	۳۸	۵۲	۰	۲۰	۶	سمنان
۱۰۰	۷۴۹۹	۳۲	۱۰۰	۵۶۴۰	۱۴	تمام مناطق

قاسمیان، ۱۳۸۴: ۵۲۴-۵۲۳

در این دوره سیاست اجرای برنامه تعدیل ساختاری برای اصلاح اقتصاد کشور در دستورکار مسئولان و سیاستگذاران کشور قرار می‌گیرد. انجام برنامه تعدیل ساختاری از دو منظر قابل بررسی است. نخست، از منظر ضرورت داخلی به دلیل وجود کسری‌ها و بحرانهای مالی داخلی؛ بر این اساس کشورهایی که دچار کسری و بحرانهای مالی هستند و ساختار کلان اقتصاد خود را دچار عدم تعادل می‌بینند، مجبورند برای اجتناب از سقوط کامل اقتصاد دست به اصلاحات و برنامه‌های تعدیل ساختاری برای بازگرداندن تعادل به اقتصاد بزنند. دوم، از منظر بین‌المللی به عنوان شرطی برای بهره‌مندی از تسهیلات و وامهای بین‌المللی؛ به دلیل بحران کسریها و متعاقب آن بحران بدهیها، سازمانها و نهادهای بین‌المللی برای جلوگیری از ورشکستگی کشورها و سراسری شدن این بحران و غلتیدن اقتصاد بین‌الملل به دوران مشابه سال ۱۹۲۹ کوشیدند تا با ملزم کردن کشورها به اجرای برنامه تعدیل و آزادسازی به حل این معضل بپردازند. بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول شرط بهره‌مندی کشورهای متقاضی تسهیلات و وامهای این دو نهاد را اجرای این برنامه قرار دادند (حاجی‌نصری و همکاران، ۱۴۰۱: ۵).

جدول شماره ۳) درصد افراد زیر خط فقر خانوارهای شهری بین سالهای ۱۳۸۵-۱۳۷۳

سال	درصد افراد زیر خط فقر	سال	درصد افراد زیر خط فقر
۱۳۵۸	۴۴,۳۷	۱۳۶۶	محاسبه نشده
۱۳۵۹	۵۰,۲۴	۱۳۶۷	۵۶
۱۳۶۰	محاسبه نشده	۱۳۶۸	۵۶,۳۴
۱۳۶۱	۲۹,۰۳	۱۳۶۹	۶۰,۸۶
۱۳۶۲	۲۸,۸۳	۱۳۷۰	۵۵,۲
۱۳۶۳	۲۷,۲۱	۱۳۷۱	۵۱,۱۲
۱۳۶۴	۳۶,۵۱	۱۳۷۲	۴۶,۶
۱۳۶۵	۴۱,۵۷	۱۳۷۳	۴۴,۸۵

قاسمیان، ۱۳۸۴: ۴۶

جدول شماره ۴) تحول شاخصهای اجتماعی در ایران بین سالهای ۱۳۸۱-۱۳۶۹

1381	1369	اهداف و شاخصهای توسعه هزاره
97	85	نرخ ثبتنام ناخالص در آموزش ابتدایی (درصد)
93/1	79/2	نسبت دختران به پسران در تحصیلات ابتدایی، متوسطه و عالی (درصد)
36/0 (سال 1379)	68/1	نرخ مرگ و میر کودکان زیر پنج سال (در هر هزار تولید زنده)

منبع: هادی زنونز، ۱۳۸۴: ۲۵۷

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۹۱

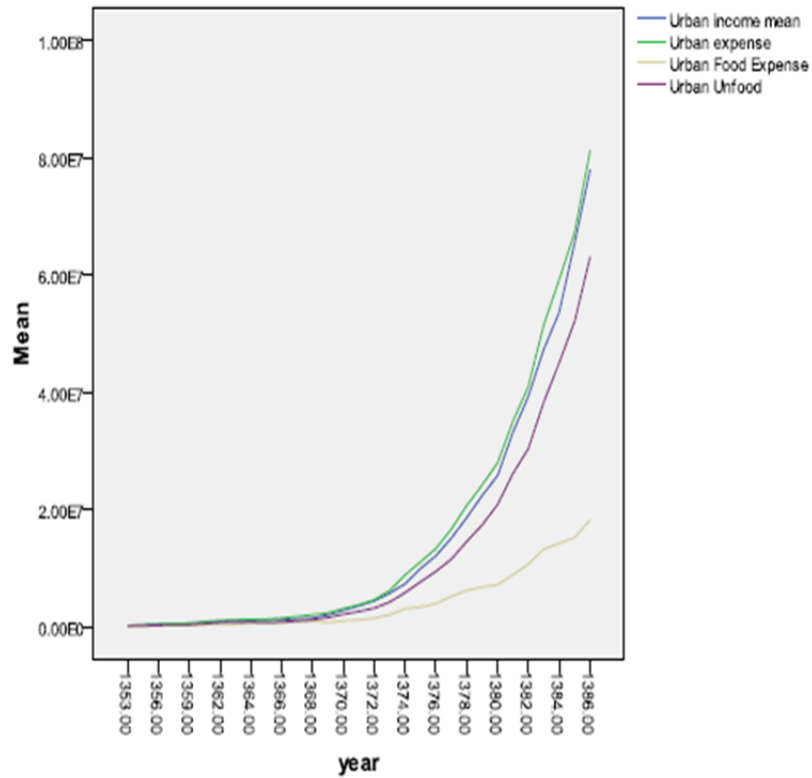
جدول شماره ۵) شاخصهای بین‌المللی فقر در ایران در طی سالهای ۱۳۸۴-۱۳۶۶

سال	درصد نابرابری	مجذور شکاف فقر	شکاف فقر	درصد فقرای با درآمد زیر ۲ دلار درروز
۱۳۶۶	۴۷/۴۲	۱/۵۶	۳/۸۸	۱۳/۸۳
۱۳۷۰	۴۳/۶۰	۱/۵۶	۳/۶۸	۱۳/۱۲
۱۳۷۴	۴۳/۰۰	۰/۶۳	۱/۸۳	۸/۲۴
۱۳۷۸	۴۴/۱۰	۰/۵۶	۱/۷۸	۸/۳۰
۱۳۸۴	۳۸/۲۸	۰/۶۶	۱/۸۰	۸/۰۳

قاسمیان، ۱۳۸۴: ۵۷

تا جایی که به شاخصهای نابرابری درآمد مربوط می‌شود باید گفت توزیع درآمد در ایران در مقایسه با تعدادی از کشورهای در حال توسعه مانند کره جنوبی، تایوان و چین، نابرابرتر می‌باشد. ضریب جینی که یکی از این شاخصها می‌باشد از ۴۴/۱ در سال ۱۳۶۱ به ۴۲/۳ در سال ۱۳۷۳ و ۴۱ در سال ۱۳۸۲ کاهش یافت. این ضریب هرچند نسبت به اوایل انقلاب کاهش یافته اما در مقابل ابزارهای سیاستگذاری توزیع درآمد مقاومت نشان می‌دهد. شاخص دیگری که در زمینه توزیع درآمد می‌توان نام برد نسبت هزینه ۲۰ درصد بالایی جمعیت به ۲۰ درصد پایینی جمعیت است این نسبت هرچند از ۹/۹۱ در سال ۱۳۷۸ به ۸/۴۳ در سال ۱۳۸۲ رسیده است اما در مقایسه با برخی کشورها، نشان دهنده نابرابری شدید درآمدها در ایران می‌باشد (هادی‌زنوز، ۱۳۸۴: ۲۵۶). آمارها بیانگر این است که با آنکه بعد از انقلاب، سیاستهای فقرزدایی (شامل انرژی، آب سالم بهداشت و سلامتی) باعث کاهش نسبی فقر درآمدی در ایران شده اما نسبت به استانداردهای جهانی جهانی کاهش داشته است.. افزایش درآمدهای پولی به سرعت با نرخ تورم خنثی شده و فشار تورم موجب بی‌اثر شدن افزایش درآمد شده است. جمعیت زیر خط فقر مطلق از ۳/۸۵٪ در سال ۱۳۷۰ به ۱۸٪ افزایش یافته است. (بانک جهانی). همچنان که از نمودار زیر پیداست در گذر زمان با افزایش درآمدها، میزان هزینه‌های خوراکی و غیر خوراکی در میان خانوارهای شهری و روستایی افزایش داشته است. با این حال از نگاه اقتصادی با در نظر گرفتن نرخ تورم می‌توان گفت افزایش درآمد واقعی چندان محسوس نیست. نرخ بیکاری بالای ۱۰٪ به علاوه نرخ تورم بین ۱۰ و ۱۵ درصد دلایل اصلی فقر از لحاظ اقتصادی‌اند و پوشش ناکافی تأمین اجتماعی بر ابعاد فقر" می‌افزاید (حمیدیان و همکاران، ۱۳۹۳:

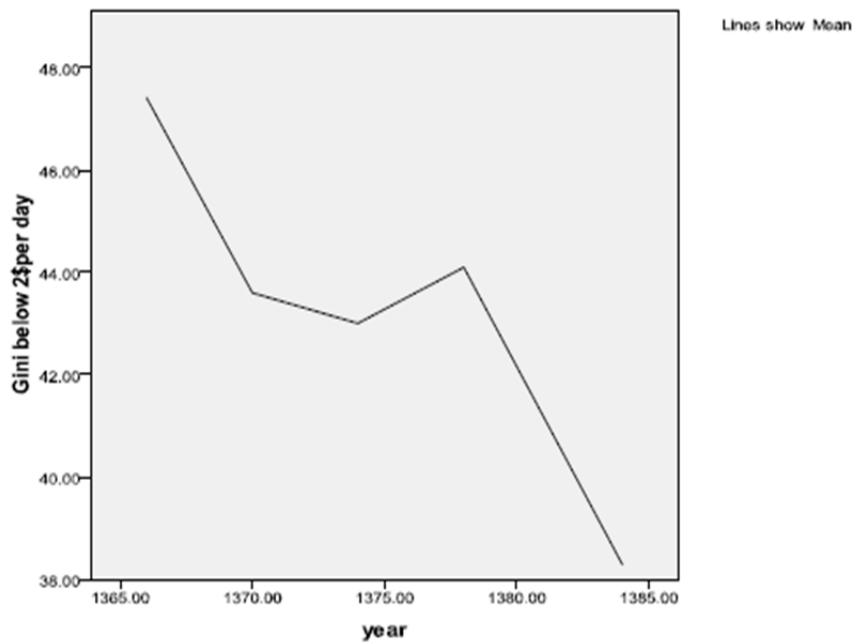
۵۴-۵۵). شاخص‌ها نشان از وجود نابرابری اجتماعی و فقر در بسیاری از اقصای و مناطق جغرافیایی کشور دارد. این امر مؤید لزوم تحلیل و بازنگری سیاستهای فقرزدایی و کاهش نابرابری در برنامه‌های توسعه است (ملکی، ۱۴۰۲: ۳۷).

نمودار شماره ۱) درآمد و هزینه‌های خانوارهای شهری و روستایی بین سالهای ۱۳۸۶-۱۳۵۳

حمیدیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۴

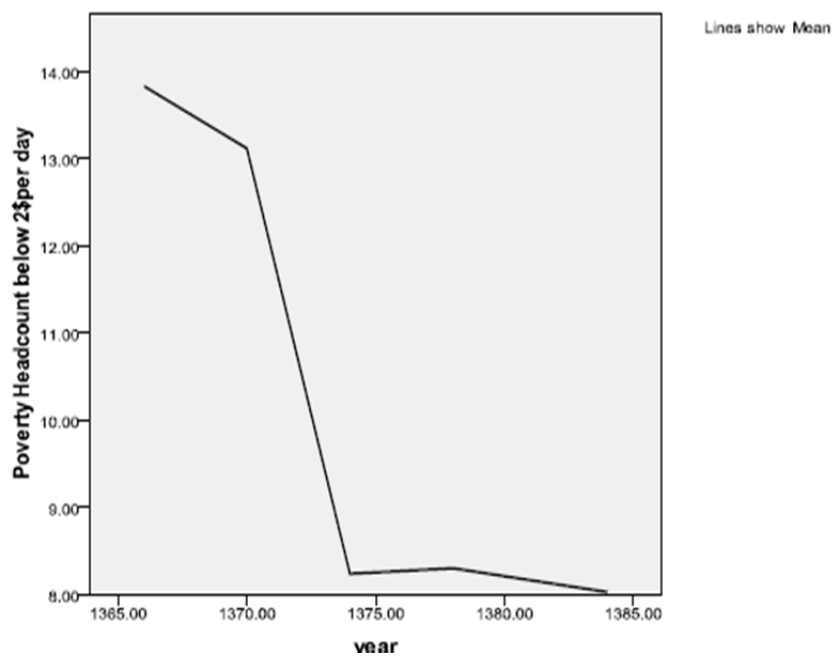
تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۹۳

نمودار شماره ۲) "درصد ضریب جینی در جمعیت با درآمد زیر ۲ دلار در روز طی سالهای ۱۳۶۶-۱۳۸۴"

حمیدیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۷

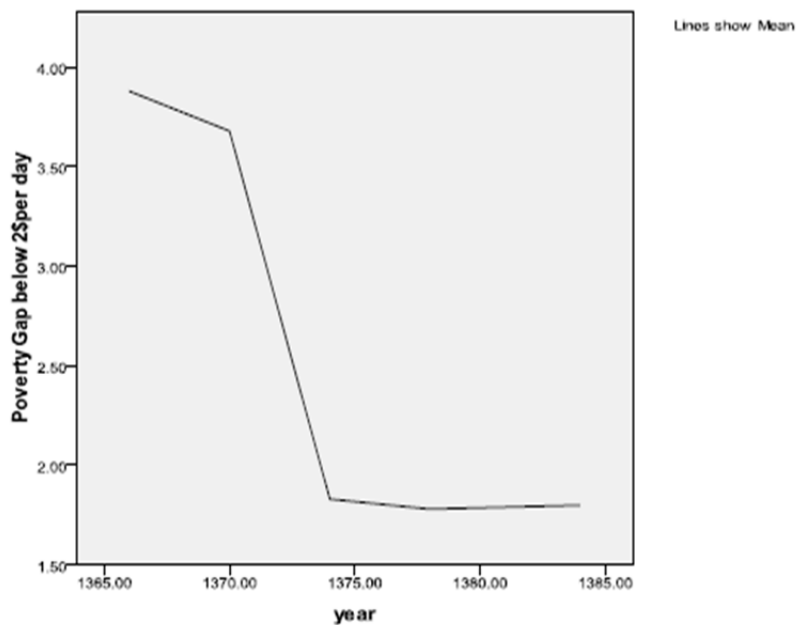
۲۹۴ جستارهای سیاسی معاصر، سال ۱۵، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

نمودار شماره ۳) درصد فقر در جمعیت با درآمد زیر ۲ دلار در روز طی سالهای ۱۳۸۴-۱۳۶۶

حمیدیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۷

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۹۵

نمودار شماره ۴) شکاف فقر در جمعیت با درآمد زیر ۲ دلار در روز طی سالهای ۱۳۸۴-۱۳۶۶

حمیدیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۸

جدول شماره ۶) مقایسه تولید ناخالص داخلی با تولید ناخالص داخلی بر کل شاغلین و شاخص درآمد ناخالص ملی

سال	Employes	GNI	GDP per person employed	GDP	Inflation
۱۳۶۶			۱۳/۴۷	۴/۰۷	۱۸/۴
۱۳۶۷			۱۲/۸۱	۴/۵۲	۲۸/۶
۱۳۶۸			۱۱/۷۵	۲/۲۴	۲۸/۷
۱۳۶۹			۱۱/۸۸	۲/۱۴	۲۲/۳
۱۳۷۰		۶/۷۶	۱۲/۷۹	۲/۱۳	۱۷/۶
۱۳۷۱			۱۴/۱۶		۱۷/۱
۱۳۷۲	۴۶		۱۴/۴۹		۲۵/۸
۱۳۷۳	۴۶		۱۴/۰۰	۱/۰۵	۲۱/۲
۱۳۷۴	۴۶		۱۳/۶۳	۱/۱۵	۳۱/۴
۱۳۷۵	۴۶	۷/۳۳	۱۳/۶۱	۱/۵۴	۴۶/۷

حمیدیان و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۸

بی‌گفتمانی در حوزه توسعه و سیاست‌گذاری اجتماعی و عدم توجه دولت به تأمین حقوق اجتماعی شهروندان، ناپایداری سیاست‌های اجتماعی و ناکارآمدی برنامه‌ها در تحقق اهداف اجتماعی را موجب شده است. همچنین اتکای مالی برنامه‌ها به درآمدهای نفتی موجب می‌شود تا نوسانهای درآمدی دولت امکان تداوم سیاست‌های اجتماعی را دچار وقفه کند. رویکردهای مبتنی بر مؤلفه‌های اجتماعی نظیر رویکرد توسعه انسانی و قابلیت، توصیه می‌کنند که دولتها، حداقل ۵۸ درصد منابع مالی برنامه‌ها را به فصول آموزش، بهداشت و تأمین اجتماعی اختصاص دهند. بررسی سهم اعتباری اختصاص یافته به فصول اصلی ذیل امور اجتماعی در برنامه‌های عمران و توسعه کشور نشان می‌دهد که در هیچکدام از برنامه‌ها این میزان تأمین مالی محقق نشده است (امیدی، ۱۳۹۱: ۱۲۲).

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۹۷

جدول شماره ۷) سهم اعتباری فصول آموزش، بهداشت، تأمین اجتماعی و مسکن در برنامه‌های توسعه کشور

شرح	برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب			برنامه‌های توسعه بعد از انقلاب		
	اول	دوم	سوم	اول (غیرمصوب)	اول	دوم
آموزش	۴/۷	۳/۹	۷/۵	۱۷/۹	۲۵/۴	۱۵/۴
بهداشت	۷/۱	۱۱	۵/۹	۵/۷	۸/۳	۷/۷
تأمین و رفاه	۰	۰/۴	۱/۶	۴/۷	۶/۲	۵/۱
مسکن	۷/۱	۰	۵/۸	۱/۷	۰/۴	۱/۱
جمع	۱۸/۹	۱۵/۳	۲۰/۸	۳۰	۴۰/۳	۲۹/۳

امیدی، ۱۳۹۱: ۱۲۳

سیاست دولت هاشمی در زمینه اقتصادی، به تدریج زمینه را برای ظهور یک طبقه متوسط مدرن اقتصادی فراهم نمود. تشویق سرمایه‌گذاری و استقبال از مدیران تحصیل کرده و دانشگاهی در جو اقتصاد محور پس از جنگ، و به ویژه افزایش درآمدهای نفتی زمینه خوبی برای رشد نیروهای مدرن فراهم کرد. اقتصاد محوری دوران سازندگی، جامعه را به سوی یک لیبرالیسم اقتصادی راهنمایی کرد، لیبرالیسم اقتصادی با طرح اولین برنامه ۵ ساله عمرانی به دنبال اعمال سیاستهای مورد نظر صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی بود. هر چند که برنامه سازندگی با تعارضات اجتماعی درون و برون جامعه‌ای وسیع روبرو بود، ولی به طور اجتناب‌ناپذیری تغییراتی را در منابع و کانونهای قدرت سیاسی و ساختار طبقاتی جامعه به وجود آورد، به ویژه آنکه در ۸ سال ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی، بسیاری از نیروهای غیرتخصصی ناکارآمد، صرفاً به دلیل ارتباط داشتن با کانونهای قدرت و برخورداری از وامها و رانتهای حکومتی به همه چیز رسیدند و طبقه جدیدی را که محمد قوچانی از آنها به عنوان حزب‌اللهی‌های یقه سفید نام می‌برد، در کنار نیروها و اقشار قبلی تشکیل دادند. در هر حال، شرایط به وجود آمده ناشی از اجرای سیاست سازندگی، حمایت جدی و دائمی نیروهای اجتماعی و اقشار و طبقات پایین جامعه را که در واقع برنامه سازندگی می‌بایست تأمین کننده منافع آنان باشد، به دنبال نیاورد. (مجیدی و رستم‌پور، ۱۴۰۱: ۸۳-۸۸).

جدول شماره ۸) آمار درآمدهای نفتی و نرخ تورم در سالهای ۱۳۶۸-۱۳۷۶

سال	نرخ ارز مرجع	درآمد ارزی نفتی	درآمد ریالی نفت (تومان)	هزینه‌های دولت در بودجه	نرخ تورم
۱۳۶۸	۷	۱۲ میلیارد دلار	۸۴۰۰۰۰۰۰۰۰	۱۰ هزار میلیارد تومان	۱۷,۴
۱۳۶۹	۶	۱۸ میلیارد دلار	۱۰۸۰۰۰۰۰۰۰۰	۱۳ هزار میلیارد تومان	۹
۱۳۷۰	۶	۱۶ میلیارد دلار	۹۶۰۰۰۰۰۰۰۰	۲۰ هزار میلیارد تومان	۲۰,۷
۱۳۷۱	۱۴۵	۱۷ میلیارد دلار	۲۴۶۵۰۰۰۰۰۰۰	۲۹ هزار میلیارد تومان	۲۴,۴
۱۳۷۲	۱۶۵	۱۴ میلیارد دلار	۲۳۱۰۰۰۰۰۰۰۰	۵۴ هزار میلیارد تومان	۲۲,۹
۱۳۷۳	۱۷۵	۱۴,۵ میلیا رد دلار	۲۵۳۷۵۰۰۰۰۰۰۰	۷۰ هزار میلیارد تومان	۳۵,۲
۱۳۷۴	۱۷۵	۱۵ میلیارد دلار	۲۶۲۵۰۰۰۰۰۰۰	۹۶ هزار میلیارد تومان	۴۹,۴
۱۳۷۵	۱۷۵	۱۹ میلیارد دلار	۳۳۲۵۰۰۰۰۰۰۰	۱۳۷ هزار میلیارد تومان	۲۳,۲
۱۳۷۶	۱۷۵	۱۵,۵ میلیا رد دلار	۲۷۱۲۵۰۰۰۰۰۰۰	۱۸۸ هزار میلیارد تومان	۱۷,۳

مجیدی و رستم‌پور، ۱۴۰۱: ۸۳

در ذیل سیاستهای "دولت هاشمی رفسنجانی درباره فقرزدایی، بر مبنای برنامه‌های اول و دوم توسعه، مورد کنکاش و بررسی قرار گرفته است. بررسیها حاکی از آن است که برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور خط مشی‌هایی را به منظور کاهش فقر و محرومیت‌زدایی در نظر گرفته است که عبارتند از: (۱) ایجاد و گسترش صنایع مناسب در مناطق روستایی و تقویت و توسعه قابلیت‌های تولیدی و رقابتی صنایع کوچک. (۲) تجهیز کانونهای توسعه از طریق گسترش ظرفیتهای زیربنایی و تولیدی و افزایش توان جمعیت پذیری

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۲۹۹

به منظور فراهم سازی "زمینه‌های ایجاد تعادل‌های منطقه‌ای با تأکید بر بخشهای محروم. در دومین برنامه توسعه کشور نیز مقوله فقر و محرومیت‌زدایی لحاظ گردیده است؛ "همچنین، لازم به ذکر است که چهار تبصره از برنامه اول نیز در راستای کاهش فقر و محرومیت‌زدایی تدوین گردیده است که به شرح ذیل می‌باشند:"

"جدول شماره ۹) تبصره‌های مرتبط با کاهش فقر و محرومیت در برنامه اول" توسعه

ردیف	تبصره	موضوعات مورد توجه
۱	۵	سرمایه‌گذاری در استان‌ها به منظور محرومیت‌زدایی
۲	۶	اقدام در جهت توسعه مناطق محروم و ایجاد تعادل منطقه‌ای
۳	۷	جلب سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی
۴	۱۰	احداث و توسعه مدارس و مراکز فرهنگی، آموزشی، بهداشتی و خدماتی در تمام شهرهای کشور

هزارجریبی و صفری شالی، ۱۳۹۲: ۲۳

۵. نتیجه‌گیری

فقر پدیده‌ای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است که از نبود حداقل‌های نیاز انسانی یا ناتوانی در تأمین آن ناشی می‌شود و در حقیقت نتیجه نابرابری اجتماعی و اقتصادی بوده که به عنوان مشکل، زمانی بروز می‌کند و ساختار فضایی، نواحی مختلف شهر را دارای تضادهای بارز و آشکاری می‌نماید. فراهم کردن زمینه دسترسی برابر به امکانات با هدف رفع تبعیض از گروهها و افراد، ویژگی اصلی تعیین و پیگیری اهداف اجتماعی است. همچنین مشارکت مردم در قالب نهادهای مدنی و صنفی به این اهداف مشروعیت می‌دهد. به عبارت دیگر، به نظر می‌رسد که در اولویت قرار گرفتن اهداف اجتماعی و تلاش برای تحقق آنها به عنوان حقوق اجتماعی، مستلزم ایفای حقوق مدنی و سیاسی افراد است. از اینرو، در هر دوره‌ای از زمان که تأمین حقوق مدنی و سیاسی مدنظر قرار گرفته است، اهداف اجتماعی نیز در متن برنامه‌ها از کیفیت بالاتری برخوردار بوده‌اند. از سوی دیگر، نبودن هم‌نظری گسترده حول گفتمان توسعه و در

نتیجه فقدان پارادایمی روشن، به ویژه در برنامه‌های پس از انقلاب موجب شده است تا اهداف اجتماعی در متن برنامه‌های توسعه با ناپایداری‌های بیشتری مواجه باشند.

در این مقاله، بررسی وضعیت طبقه محروم و قشر فقیر جامعه ایرانی در دوران دولت سازندگی به ریاست جمهوری اکبر هاشمی رفسنجانی مورد تأکید بوده است. در این دوران شاهد اقداماتی برای کاهش طبقه محروم بوده‌ایم. دولت برای نیل به این هدف برنامه تعدیل اقتصادی را پیاده نمود. دولت می‌خواست تا نقش بخش دولت که کارآمدی لازم را در اقتصاد نداشت و هزینه تراشی بر پیکر بودجه دولت بود، در اقتصاد کاهش دهد و بر بحران اقتصادی فائق آید. "بنابراین تلاش دولت در این دوره معطوف به بسیج منابع طبقات بالا بود. در این دوره ذیل برنامه تعدیل ساختاری، دولت اقدام به آزادسازی قیمت‌ها و خدمات، خصوصی‌سازی واحدهای تولیدی و صنعتی، تک نرخی کردن ارز، کاهش یارانه‌ها و سوبسیدهای پرداختی کرد. هدف سیاست تعدیل، افزایش تولید بود. تغییر و بهبود در الگوی توزیع درآمد به مراحل بعدی توسعه و رشد موکول گردید. مرور لوایح برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد که عمدتاً نگاه چند بُعدی و جامع بر گفتمان دولتمردان درباره دال شناور عدالت با نشانه مرکزی فقر وجود نداشته است و فقر در گفتمان دولتمردان عمدتاً از منظر اقتصادی نگریسته و بر مبنای چنین نگاهی نیز برنامه‌های کنترلی و ریشه کن نمودن فقر در کشور در قالب نشانه‌های فرعی طراحی و اعمال گردیده است و نسبت به ابعاد دیگر این آسیب اجتماعی کم توجهی انجام گرفته است.

با توجه به یافته‌های پژوهش، در دولت سازندگی از آنجایی که تفکرات اقتصادی حاکم بر هیأت دولت به عنوان سکاندار امور اجرایی کشور، تفکراتی بوده است که بیشتر به قشر و طبقه سرمایه‌دار نگاه کرده است، به طور اساسی نتوانست به کاهش طبقه محروم در جامعه اقدام کند. هر چند این دولت بعد از جنگ، تشکیل شد و خرابیهای ناشی از جنگ نیاز به اقدامات زیادی داشت و بودجه کافی لازم بود تا کشور به روند توسعه باز گردد و البته که فروش نفت به عنوان منبع درآمدی کلان در اختیار دولتمردان قرار داشته است اما، آمارهای مطرح شده در جداول و نمودارها، به خوبی نشان می‌دهند که به طبقه محروم در این دوران توجه کافی و شایسته‌ای نشده است.

کتاب‌نامه

اسکاج پل تدا، دولت رانتیر و اسلام شیعی در انقلاب ایران، ترجمه محمد تقی دلفروز، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره ۶ شماره ۱۹، ۱۳۸۲، صص ۱۴۱-۱۱۹

تحلیلی بر وضعیت عدالت اجتماعی در دولت سازندگی ... (ابراهیم آقامحمدی و دیگران) ۳۰۱

امیدی، علی اکبر و سعیدی نژاد، حمیدرضا و بهشتی نیا، ادريس؛ بررسی جایگاه طبقه متوسط در ایران بعد از انقلاب اسلامی؛ فصلنامه تاریخ، سال هفدهم، شماره ۶۴، ۱۴۰۱صص ۸۴-۶۱.

امیدی، رضا؛ تحلیل برنامه‌های عمران و توسعه ایران از منظر مؤلفه‌های برنامه‌ریزی اجتماعی؛ فصلنامه برنامه‌ریزی و بودجه، سال هفدهم، شماره ۴، ۱۳۹۱صص ۹۷-۱۱۴

ایران‌نژاد، ابراهیم و جمشیدی، محمدحسین و فرشباغیان، احمد؛ عدالت اجتماعی در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)؛ فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال پنجم، شماره اول، زمستان ۱۳۹۱، صص ۱۳۵-۱۱۵.

بشیریه، حسین؛ انقلاب و بسیج سیاسی؛ تهران: انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۸۴، چاپ ششم.

حاجی‌ناصری، سعید و یارخی جوشقانی، حسینعلی و شیخ‌سرای، نجف؛ تحلیل گفتمان رابطه دولت و طبقات اجتماعی در دولت سازندگی؛ فصلنامه علمی پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۴، پائیز، ۱۴۰۱ صص ۲۱-۱.

حمیدیان، اکرم و حزباوی، عزیز و یوسفوند، حسن‌رضا؛ فقر، نابرابری، طبقه متوسط در ایران؛ فصلنامه توسعه اجتماعی، دوره نهم، شماره ۱، پاییز، ۱۳۹۳، صص ۶۶-۳۷.

امام خمینی صحیفه امام، مؤسسه تنظیم نشر آثار، ۱۳۹۰، جلد ۴ ص ۴۶۱ - ج ۵ ص ۱۴۳ - ج ۱۴ ص ۲۶۱، ۲۶۴

خطیبی نژاد، محمدرضا و دلاوری، ابوالفضل و محدثی گیلوایی، حسن؛(۰)؛ تاریخ‌مندی انقلاب اسلامی؛ بررسی تأثیر اندیشه‌های کانونی انقلاب اسلامی بر حیات اجتماعی ایران؛ فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال ششم، شماره ۴۲، بهار، ۱۳۹۷صص ۳۹-۹

رفیع پور، فرامرز توسعه و تضاد، کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران، ناشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۷ صص ۴۵۶-۱۴۹

دارابی، علی، طبقه متوسط جدید و توسعه سیاسی در ایران پس از انقلاب اسلامی؛ فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال هشتم، شماره اول، زمستان، ۱۳۹۴صص ۲۰-۷.

سیف، اله‌مراد و ملکی شهریور، مجتبی؛ مفهوم‌شناسی و ارزیابی فقر اقتصادی به عنوان زمینه‌ساز تهدید امنیت اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران؛ فصلنامه آفاق امنیت، سال هشتم، شماره ۲۷، تابستان ۱۳۹۴، صص ۱۰۶-۶۷.

شیانی، ملیحه؛(۱۳۸۴)؛ فقر، محرومیت و شهروندی در ایران؛ فصلنامه رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۸، ۱۳۹۴صص ۹۹-۶۳.

شیرعلی، اسماعیل، سیاست‌های تعدیل ساختاری در دولت سازندگی و شاخص‌های فلاکت اقتصادی در ایران، جامعه‌شناسی سیاسی ایران سال سوم پاییز، ۱۳۹۹ شماره ۳ (پیاپی ۱۱)

فراستی، عبدالوهاب (۱۳۷۹)، درآمدی بر آسیب شناسی عصر تأویل انقلاب اسلامی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

۳۰۲ جستارهای سیاسی معاصر، سال ۱۵، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

- ازغندی، علیرضا، تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی ایران، انتشارات سمت ۱۳۸۴ صص ۱۵۰-۱۴۹
- عظیمی دولت آبادی، امیر، جایگاه اقشار محروم و مستضعف در اندیشه اجتماعی امام خمینی، فصلنامه علمی پژوهشی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، سال دهم شماره دوم، ۱۳۹۹
- غلامی شکارسرای، محمدرضا؛ تحلیل گفتمان سیاستهای قومی پس از انقلاب اسلامی (با تأکید بر دوره ۱۳۶۸-۱۳۷۶)؛ فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست تگذارای عمومی، دوره ششم، شماره ۲۰، پائیز، ۱۳۹۵، صص ۱۲۴-۱۱۱.
- قاراخانی، معصومه؛ دولت و سیاست سلامت در ایران (سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۸۸ ش)؛ فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۱، ۱۳۹۲ صص ۲۵۶-۲۱۲.
- قاسمیان، سعید؛ کاهش فقر در ایران: چالشها و افقها؛ فصلنامه رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۱۸، ۱۳۸۴ صص ۵۳۲-۵۰۱.
- مجیدی، حسن و رستم‌پور، محمد؛ رویکرد دولت به طبقه متوسط جدید در جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۱۳۸۴)؛ فصلنامه مطالعات منافع ملی، سال هفتم، شماره ۳۰، زمستان ۱۴۰۱، صص ۱۰۳-۷۹
- ملکی، امیر؛ تحلیل جامعه‌شناختی سیاستهای کاهش فقر و نابرابری اجتماعی در برنامه‌های توسعه؛ فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، دوره ۱۷، شماره ۳، بهار ۱۴۰۲، صص ۷۸-۳۵.
- نعمتی‌میری، فرامرز و شیرزادی رضا و صدیق، میرابراهیم؛ تبیین عملکرد و مقایسه دولت سازندگی و دولت عدالت محور برشکاف طبقاتی؛ فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۷، شماره ۵۷، زمستان ۱۴۰۰، صص ۱۵۰-۱۲۸.
- نیازی، محسن و صالحی، عباس و کرمانی نصرآبادی، محسن؛ مردم شناسی جهانگردی؛ تهران: انتشارات سخنوران، چاپ اول ۱۳۸۹.
- هادی‌زنوز، بهروز؛ فقر و نابرابری درآمد در ایران؛ فصلنامه رفاه اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۷، ۱۳۸۴ صص ۳۰۴-۲۳۵.
- هزارجریبی، جعفر و صفری شالی، رضا؛ (۱۳۹۲)؛ گفتمان عدالت در لوایح برنامه‌های توسعه پس از انقلاب اسلامی (با تأکید بر کاهش فقر و محرومیت)؛ فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۱، صص ۴۵-۱.